

Μορφές του ελληνικού δημοσίου τελετουργικού
και ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα
Μικρή σπουδή στην λαογραφική υπόσταση
των δημοσίων τελετών στην Ελλάδα

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ*

Ἡ μελέτη τοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχει μέχρι σήμερα ἀπασχολήσει συστηματικὰ τὴν ἐλληνικὴ λαογραφία. Ὡστόσο οἱ ποικίλες μορφές του, τὶς ὁποῖες συναντοῦμε σὲ κάθε πτυχὴ τοῦ δημοσίου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ἀποτελοῦν βασικὴ συνιστώσα τοῦ σύγχρονου μας λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο καὶ τῆς λαογραφικῆς ἔρευνας.

Στὴ σχετικὴ διεθνῆ βιβλιογραφία, οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ ἐκλαμβάνονται ὡς μορφές ἐνδιάμεσες, ποὺ μετέχουν τόσο τῆς τελετουργίας (ritual)¹, ὅσο καὶ τῆς τελετῆς (ceremony). Πρόκειται γιὰ κατὰ βάσιν μεθοριακὲς μορφές ἐκδήλωσης ἰδεολογιῶν καὶ νοοτροπιῶν, γι' αὐτὸ καὶ κατεξοχὴν ὑπάγονται στὴ θεωρία τῆς μεθοριακότητας, ὅπως αὐτὴ ἔχει θεμελιωθεῖ ἀπὸ τὸν V. Turner². Καὶ ἐδῶ βέβαια βρίσκεται τὸ σημεῖο τομῆς τους μὲ τὰ λαϊκὰ δρώμενα, καθὼς οἱ μορφές τοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ εἶναι κατὰ μία ἔννοια διαβατήριες, δεδομένου ὅτι ὀριοθετοῦν ἓνα διαφορετικὸ εἶδος μετάβα-

---

* Ὁ Μ.Γ. Βαρβούνης εἶναι Καθηγητὴς Λαογραφίας στὸ Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἐθνολογίας τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. Γιὰ τὸ σχετικὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο βλ. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Λαϊκὲς θρησκευτικὲς τελετουργίες στὴν Ἀνατολικὴ καὶ τὴ Βόρεια Θράκη*. Ἀθῆνα 2010, σ. 9-25, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Οἱ θρησκευτικὲς τελετουργίες ὡς δίκτυο ἐπικοινωνίας καὶ πολιτισμοῦ στὸ Αἰγαῖο. Ἡ περίπτωση τοῦ Ἐπιταφίου τῆς Παναγίας στὴ Σάμο», *Ἡ Καθ' Ἡμᾶς Ἀνατολή* 4 (1998), σ. 79-83.

2. Βλ. V. TURNER, *Dramas, Fields and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*. Cornell University Press, Ithaca 1974, σ. 172. Φυσικὰ, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ δὲν παρατίθεται ἐδῶ, καθὼς κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἔξω ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς παρούσας μελέτης.

σης, πού δὲν σχετίζεται βέβαια μὲ τὴν εὐγονία καὶ τὴ βλάβιση, ἀλλὰ μὲ τὶς μεταβάσεις ἀπὸ τὴ μία παράσταση τοῦ δημόσιου τελετουργικοῦ χρόνου στὴν ἄλλη, ἀπὸ τὴ μία τελετὴ στὴν ἐπόμενη.

Ὅπως γνωρίζουμε, οἱ τελετὲς αὐτὲς μοιάζουν μὲ τὶς λαϊκὲς τελετουργίες, καὶ κατὰ τὸ ὅτι ἐπαναλαμβάνονται σὲ ἐτήσια βάση, ἔχοντας υἱοθετήσει μία παρόμοια μὲ τὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ κυκλικὴ ἀντίληψη, ἐκδοχὴ καὶ ὀργάνωση τοῦ χρόνου³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ λαὸς δέχεται τὶς τελετὲς αὐτὲς μὲ τὴν ἴδια ἀγάπη γιὰ τὴν τελετουργία πού τὸν χαρακτηρίζει στὴν πρόσληψη καὶ ἀναπαραγωγή καὶ τῶν λαϊκῶν τελετουργιῶν. Ἡ ἀγάπη αὐτὴ γιὰ τὸ τελετουργικὸ, μὲ τὶς πανάρχαιες ρίζες τῆς στὴν ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ αἰτία γιὰ τὴ διατήρηση τῶν περισσοτέρων ἐθιμικῶν μορφῶν τοῦ εὐρύτερου κύκλου τῆς λαϊκῆς λατρείας, ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ πραγματικὴ ἐθιμικὴ χρησικιότητά τους ἐξανεμισθεῖ ἀπὸ τὴν τεχνολογικὴ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο⁴. Ἦταν λοιπὸν ἀπολύτως φυσικὸ οἱ μορφὲς τοῦ δημόσιου τελετουργικοῦ νὰ ἐπικαθίσουν πᾶνω στοὺς ἴδιους ψυχολογικοὺς μηχανισμοὺς τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου, νὰ προσδεθοῦν σὲ αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς σχηματοποιήσουν, ὥστε νὰ κερδίσουν τὴν ἐτήσια ἀναπαραγωγή καὶ τὴν οὐσιαστικὴ ἐπιβίωσή τους.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται ὅτι στὰ ζητήματα τοῦ δημόσιου τελετουργικοῦ βασικὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς παραστατικῆς τελεστικότητας (performance), καὶ ἀναγκαία ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς αὐστηροῦ πρωτοκόλλου τέλεσης, μία συγκεκριμένη καὶ ἀπαραβίαστης ἐθιμοταξίας, τὴν ὁποία ἐγγυᾶται ἡ κρατικὴ διοργάνωση, καὶ ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά τῆς ἐπιβάλλει τὴν διατήρηση τῶν τελεστικῶν αὐτῶν μορφῶν στὸ χρόνο. Μάλιστα, ὅπως ἔχουν πειστικὰ δείξει οἱ Ed. Reeves καὶ R. Bylund⁵ τὸ πρότυπο γιὰ τὶς δημόσιες τελετὲς εἶναι οἱ ἀνάλογες ἐθιμικὲς παρα-

3. J.B. LOUDON, «Private stress and public ritual», *Journal of Psychosomatic Research* 10: 1 (1966), 101-108.

4. Πρβλ. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Ἡ συμβολὴ τοῦ Δημ. Σ. Λουκάτου στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς λαϊκῆς ἀγιολατρίας», *Λαογραφία-Ἐθνογραφία στὰ Ἑπτάνησα. Γηγενῆ στοιχεῖα - ἐπιρροές - ἀφομοιώσεις - σύγχρονη πραγματικότητα. Μνήμη Δημητρίου Σωτ. Λουκάτου. Πρακτικὰ συνεδρίου, Ἀργοστόλι 2008*, σ. 149-156. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ποντιακὴ ἀγιολατρεία», στὸ Μανώλης Γ. Σέργης (ἐπιμ.), *Πόντος. Θέματα Λαογραφίας τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 2008, ἐκδ. Ἀλήθεια, σ. 85-104.

5. ED. REEVES - R. BYLUND, «Social density and public ritual in non-industrial communities», *The Sociological Quarterly* 30: 2 (1989), σ. 225-244. Πρβλ. ἐπίσης ER. GOFFMAN [Introduction: Ph. Manning], *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*, N. Brunckwick-N. Jersey 2010 (β' ἐκδ.) καὶ S. COTTLE, «Mediatized rituals: Beyond manufacturing consent», *Media Culture Society* 28: 3 (2006), σ. 411-432.

στάσεις τῶν προβιομηχανικῶν κοινωνιῶν, μὲ τὸν διαβατήριον καὶ θρησκευτικὸ χαρακτήρα τους, ποὺ προσαρμόστηκαν στὰ ἀστικά καὶ νεωτερικὰ περιβάλλοντα τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν.

Ἡ χρήση στοιχείων ἀπὸ τὶς λαϊκὲς γονιμὲς καὶ ὀριακὲς τελετουργίες, καὶ ἡ μεθοριακότητα τοῦ χαρακτήρα τους, ἡ οὐσιαστικὴ ὑπαρξὴ καὶ λειτουργία τους στὰ «ὄρια» τῆς δημόσιας ζωῆς, ἀποτελοῦν τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δεδομένων τοῦ δημόσιου τελετουργικοῦ. Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ δὲ συστηματικότερα ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ λειτουργικότητά τους θὰ πρέπει νὰ υἱοθετηθεῖ ἡ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν J.R. Gusfield καὶ J. Michalowicz⁶, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ μορφὲς τοῦ δημόσιου τελετουργικοῦ ἀποτελοῦν τρόπους ἔκφρασης ἀλλὰ καὶ περιχαράκωσης τῆς συμβολικῆς τάξης, ἡ ὁποία διέπει τὴ σύγχρονη ζωὴ. Ὅπως συμβαίνει μὲ τὶς παλαιότερες ἀγροτοκτηνοτροφικὲς κοινωνίες, ἔτσι καὶ στὴ νεωτερικὴ καὶ μετανεωτερικὴ ἐποχὴ μας, ἡ ἔννοια τῆς συμβολικῆς τάξης εἶναι κρίσιμη, ἀφοῦ συνέχει τὶς μορφὲς ἔκφρασης τῶν κοινωνιῶν⁷.

Ἡ τάξη αὐτή, ποὺ ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ἐγγύηση τοῦ κράτους καὶ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τοὺς κατασταλτικὸς μηχανισμοὺς τοῦ ἀν χρειασεῖ, συνέχει ἰδεολογικὰ τὸν κοινωνικὸ ἴσθον, ὅπως οἱ κοσμολογικὲς θεωρίες καὶ οἱ κοσμογονικοὶ μῦθοι, ἀλλὰ καὶ οἱ θρησκευτικὲς ἰδεολογίες καὶ πίστεις συνέχισαν τὶς παλαιότερες, προβιομηχανικὲς μορφὲς κοινωνικῆς ὀργάνωσης⁸. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται στὴν ὑπαρξὴ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία καὶ ἐπιβάλλει τὴν τελετουργικὴ ὁμοιομορφία. Οἱ J.R. Gusfield καὶ J. Michalowicz ἔχουν δείξει πόσο ἀναγκαία εἶναι ἡ ἔννοια αὐτῆς τῆς τάξης καὶ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους λειτουργεῖ στὰ πλαίσια τοῦ σύγχρονου κόσμου⁹. Ἔτσι μποροῦμε εὐκόλως νὰ κατανοήσουμε τὴν ποινικοποίηση ὁποιασδήποτε παρεκτροπῆς ἀπὸ τὸ καθιερωμένο τυπικόν, ἡ ὁποία στίς παραδοσιακὲς κοινωνίες εἶχε τὴ μορφή τῆς ἀσκήσεως ἐνὸς πειστικοῦ μέν, ἀλλὰ ὄχι νομικὰ καταπιεστικοῦ καὶ κατασταλτικὰ τιμωρητικοῦ, κοινωνικοῦ ἐλέγχου. Τὸ κράτος ὅμως πρέπει νὰ προστατεύσει τοὺς μηχανι-

6. J.R. GUSFIELD - J. MICHALOWICZ, «Secular Symbolism: Studies of Ritual, Ceremony, and the Symbolic Order in Modern Life», *Annual Review of Sociology* 10 (1984), σ. 417-435.

7. D.H. DAVIS, «The Ten Commandments as public ritual», *Journal of Church and State* 44: 2 (2002), σ. 221-228.

8. P.C. GRIFFIN, *The impact of tourism and development on public ritual and festivals: St. Augustine, Florida, 1821-1987*, Diss., Florida 1989, σ. 124.

9. J.R. GUSFIELD - J. MICHALOWICZ, ὁ.π., σ. 420-421.

σμούς εξασφάλισης ιδεολογικής συνοχής, και τὸ δημόσιο τελετουργικὸ ὁπωσδήποτε λειτουργεῖ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο¹⁰.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ μορφές τοῦ δημόσιου τελετουργικοῦ σχετίζονται στενὰ μὲ τὸν ἐθνικισμό και τις τελετουργικές και συμβολικές ἐκδηλώσεις του. Εἶναι ἀπολύτως χαρακτηρισικὸ τὸ παράδειγμα τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐπετείου τῆς ἀμερικανικῆς ἀνεξαρτησίας, στίς 4 Ἰουλίου, σὸ ὁποῖο ἐνσωματώθηκαν θρησκευτικές και πολιτειακές ἀναμνήσεις ἀπὸ ἀνάλογες τελετουργίες, ὅπως ἔχουν δείξει οἱ D.G. Hansen και M.P. Ryan-Kling¹¹, μὲ στόχο νὰ δημιουργηθεῖ μία νέα ἐπέτειος, ὁ δημόσιος ἑορτασμός τῆς ὁποίας νὰ ἀναδεικνύει συλλογικές πίστεις και ἀρετές, και νὰ ἐνισχύει τὴν αἴσθηση τοῦ συνανήκειν, ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦνται οἱ ἐκάστοτε ἐθνικιστικές ιδεολογικές προσαρμογές και κατευθύνσεις. Οἱ δύο μάλιστα μελετητές ἐπικεντρώνουν τὴν ἀνάλυσή τους σὺς τῶς τρόπους μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἡ ἰδιωτικὴ τελετουργία μετατρέπεται σὲ δημόσια, ὥστε νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἡ συλλογικὴ κρατικὴ ιδεολογία και ἀντίληψη¹².

Μὲ ἀφορμὴ μάλιστα τὸ ἴδιο ἀμερικανικὸ παράδειγμα, ὁ L. Travers μίλησε γιὰ τὸ τελετουργικὸ τοῦ ἐθνικισμοῦ, διατυπώνοντας παρατηρήσεις πὺς τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν θὰ μποροῦσαν νὰ ἰσχύουν γιὰ κάθε παρόμοια περίπτωση ἐθνικῆς ἑορτῆς¹³. Παρόμοιες εἶναι ἄλλωστε και οἱ ιδεολογικές συνιστώσες τῶν ἐλληνικῶν ἐθνικῶν ἑορτῶν και τῆς καθιερωμένης ἐθιμοταξίας τους, γιὰ τις ὁποῖες θὰ γίνεῖ λόγος στὴ συνέχεια. Σὲ κάθε περίπτωση, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ δημόσιο τελετουργικὸ διακρίνεται γιὰ τὴν ιδεολογικὴ του στρατευση¹⁴, γιὰ τὴν ιδεολογικὴ δηλαδή ἐκδοχή, ἐρμηνεία, παρουσίαση και πρόσληψη

10. R.L. GRIMES, *Reading, writing and ritualizing: Ritual in fictive, liturgical, and public places*, Washington D.C. 1993, σ. 34-36. Πρὸβλ. P. CARRINGTON, «Ceremony and Realism: Demise of Appellate Procedure», *American Bar Association Journal* 66 (1980), σ. 860-861 και D. HANDELMAN, *Models and Mirrors: Towards an Anthropology of Public Events*, Cambridge University Press 1990.

11. D.G. HANSEN - M.P. RYAN-KLING, *Public ceremony in a private culture: Orange County celebrates the 4th of July*, Spencer and Poster 1991, σ. 24-26

12. ER. GOFFMAN, *Relations in Public: Microstudies of the public order*, New Brunswick - New Jersey 2010, σ. 23-37.

13. L. TRAVERS, *Celebrating the Fourth: Independence Day and the Rites of Nationalism in Early Republic*, University of Massachusetts Press 1997, σ. 42-48.

14. Πρὸβλ. T. PAUKETAT - L. KELLY - G. FRITZ - N. LOPINOT - SC. ELIAS - E. HARGRAVE, «The Residues of Feasting and Public Ritual in Early Cahokia», *American Antiquity* 67: 2 (2002), σ. 257-279.

ψη τῶν τελετουργικῶν δεδομένων, πού μπορεῖ νά προέρχονται ἀπό διαφορετικά ἐθιμικά περιβάλλοντα καί σύνολα.

Στήν περίπτωση τοῦ ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, πού ἀποτελεῖ καί τὸ εἰδικότερο σημεῖο τῆς ἀναφορᾶς μας, τὸ δημόσιο ἐκδηλώνεται σὲ τέσσερις κυρίως μορφές: ὡς θρησκευτικὲς τελετουργίες, ὡς πολιτικὲς τελετουργίες, ὡς ἐθνικὲς ἐορτὲς καί ὡς ἀθλητικὲς καί ἐκπαιδευτικὲς ἐορτὲς. Κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς διαπλέκεται καί συνυπάρχει μὲ τὴν ἄλλη, γεγονός πού δίνει στοῦ ἑλληνικοῦ δημόσιο τελετουργικὸ ἓναν ἐνιαῖο χαρακτήρα, ὥστε νά προσλαμβάνει τὴ μορφή τελετουργικοῦ συστήματος. Ἡ ιδιότητα αὐτὴ παρατηρεῖται καί σὲ ἄλλους λαοὺς, στοὺς ὁποίους ἡ θρησκεία ἔχει ἰσχυρὴ καί εὐδιάκριτη θέση στὴ δημόσια ζωὴ, ὅπου, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καί στὴν ἑλληνικὴ περίπτωση, τὰ ὄρια τοῦ θρησκευτικοῦ καί τοῦ πολιτειακοῦ δὲν μποροῦν νά διακριθοῦν μὲ εὐκρίνεια, λόγω τῆς συνύπαρξης πολιτικῶν καί θρησκευτικῶν ἰδεῶν, πρακτικῶν καί ἀντιλήψεων, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεως καί θεμελιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Πράγματι, ἡ βασικὴ πολιτειακὴ ἰδέα τῆς «συναλληλίας» κράτους καί Ἐκκλησίας, πού στὴ βάση τῆς ἔχει βυζαντινὴ καί μεσαιωνικὴ καταγωγὴ, στὴ Ἑλλάδα δὲν ἔχει ἐπιβληθεῖ «ἐκ τῶν ἄνω», ἀλλὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ἀνάλογη πραγματικότητα, ὅπως αὐτὴ ἔχει συγκροτηθεῖ στὴ βάση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ θρησκεία καί ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ἀποτελοῦν βασικὰ παράγοντα τῆς καθημερινότητος¹⁵.

Στὸν τομέα τῶν θρησκευτικῶν τελετουργιῶν, τὸ δημόσιο τελετουργικὸ μπορεῖ κυρίως νά ἐντοπιστεῖ στὶς περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες οἱ ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικὸ ὀριζόμενες τελετὲς ἐμπλουτίζονται μὲ στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς καί δημόσιας ζωῆς: Ἡ χρῆση κρατικῶν σημαιῶν καί φιλαρμονικῶν σὲ λιτανεῖες ἐορταζόντων ναῶν ἢ ἐπιταφίων, ἱερῶν λειψάνων καί ἄλλων ἱερῶν ἀντικειμένων, ἰδίως ὅταν σὲ αὐτὲς συμμετέχουν Μητροπολίτες, ἡ ἀνάκρουση τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνου στοῦ τέλος τους καί ἡ χρῆση τῆς πολιτικῆς ἐθιμοταξίας γιὰ τὴ συγκρό-

15. Σχετικὲς παρατηρήσεις βλ. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Ἀστικὴ λαϊκὴ θρησκευτικότητα σὲ ἐνοριακὰ πλαίσια : Ἡ περίπτωση τῆς ἐνορίας τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Πατρικίας τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Περιστερίου», στὸν τόμο Γ. Ἀνδρειωμένος (ἐπιμ.), *Εὐκαρπίας Ἐπαινος. Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη*, Ἀθήνα 2007, ἔκδ. Πορεία, σ. 183-199. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Σύγχρονες μορφὲς θρησκευτικότητας στὸν ἑλληνικὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 90: 817 (2007), σ. 207-222.

τηση νέων τελετουργικών ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν, ἀποτελοῦν τὶς κύριες ὄψεις αὐτῆς τῆς πραγματικότητος¹⁶.

Οἱ ρίζες αὐτῶν τῶν πρακτικῶν εἶναι βαθιές στὸ χρόνο, ἀνάγονται δὲ στὴ στενὴ σχέση κράτους καὶ Ἐκκλησίας στὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ καὶ στὸν ἐθναρχικὸ ρόλο ποὺ ἀνέλαβε ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, στὰ μετὰ τὴν ἄλωση τοῦ 1453 χρόνια, γιὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι δὲ τόσο βαθιὰ παγιωμένες οἱ ἀντίστοιχες ἀντιλήψεις στὴ λαϊκὴ ἰδεολογία καὶ τὴν ἀντίστοιχη τελετουργικὴ πρακτικὴ τοῦ λαοῦ, ὥστε συχνές εἶναι οἱ διαμαρτυρίες, ἂν τυχὸν κάποια ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν τηρηθοῦν ἐπακριβῶς κατὰ τὴν τέλεσή τους.

Στὴ σχετικὴ ξένη βιβλιογραφία συναντοῦμε πολλὲς ἀνάλογες περιπτώσεις, ἰδιαίτερα στὴ Γαλλία¹⁷ καὶ τὴν Ἀγγλία¹⁸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγέννησης, ὅποτε οἱ θρησκευτικὲς τελετουργίες περιβάλλονται κρατικὸ κῦρος μὲ τὴν χρῆση ἀντίστοιχων συμβόλων τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως οἱ πολιτικὲς τελετουργίες υἱοθετοῦν πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. Αὐτό, κατὰ τοὺς μελετητὲς ποὺ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὶς περιπτώσεις αὐτές, γίνεται προκειμένου ἡ πολιτικὴ ἐξουσία νὰ θεμελιώσῃ τὸ κῦρος τῆς, προβαλλόμενῃ συμβολικὰ ὡς ἡ ἀντανάκλαση τῆς θείας ἐξουσίας καὶ τάξης ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἐξουσία νὰ θεμελιωθεῖ, χρησιμοποιώντας κατασταλτικoὺς μηχανισμοὺς καὶ τρόπους ὀργανωμένης κρατικῆς ἐπιβολῆς στοὺς πιστούς¹⁹.

16. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Ἀστικὲς ἐκκλησιαστικὲς λιτανεῖες», στὸν τόμο Κύριλλος Κατερέλος - Ἄπ. Γλαβίνας - Γρ. Λαρεντζάκης (ἐπιμ.), *Σκεῦος εἰς Τιμὴν. Ἀφιερωματικὸς τόμος ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 25ετίας ἀπὸ τῆς εἰς Ἐπίσκοπον χειροτονίας καὶ 20ετίας ἀπὸ τῆς ἐνθρονίσεως τοῦ Μητροπολίτου Αὐστρίας καὶ Ἐξάρχου Οὐγγαρίας καὶ Μεσευρώπης κ. Μιχαήλ. Festschrift zum 25 jährigen Jubiläum der Bischofsweihe und 20 jährigen Jubiläum Metropolit von Austria und Exarch von Ungarn und Mitteleuropa Dr. Michael Staikos*. Ἀθήναι 2011, σ. 67-75, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

17. Βλ. FR.CR. DANIEL, *The mechanics of triumph: Public ceremony and civic pageantry under Luis XIV*, University of London 1993. Ἐπίσης βλ. L. MCBRIDE BRYANT, *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony: Politics, ritual and art in the Renaissance*, Geneve 1986, μὲ βιβλιογραφία καὶ παραδείγματα.

18. Πρὸβλ. C.A. EDIE, «The public face of Royal Ritual: Sermons, Medals, and Civic Ceremony in Later Stuart Coronations», *Huntington Library Quarterly* 53: 4 (1990), σ. 311-336.

19. T. KELLY, «Suburbanization and the decline of Catholic Public Ritual in Pittsburgh», *Journal of Social History* 28: 2 (1994), σ. 311-330. Πρὸβλ. Y. HONGLIANG - B. BRAMWELL, «Cultural tourism, ceremony and the State of China», *Annals of Tourism Research* 35: 4 (2008), σ. 969-989 καὶ J. CASANOVA, *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press 1994.

Αὐτὰ βεβαίως ἴσχυαν γιὰ τὴν Δύση, ἐνῶ στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολὴ ἐπικρατοῦσαν διαφορετικὲς πολιτικὲς καὶ πολιτειακὲς συνθήκες, ὅπως καὶ παραπάνω ἐκτέθηκε. Στὸ περιβάλλον αὐτό, ἡ ἰδέα τῆς ἐπιβολῆς καὶ τῆς καταστολῆς ἀντι-καταστάθηκε ἀπὸ ἐκείνην τῆς συναλληλίας καὶ τῆς ἀλληλοσυμπλήρωσης, ὥστε ἡ μείξις θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τελετουργιῶν νὰ ἔχει ἄλλο περιεχόμενο, καὶ διαφορετικὴ μορφή²⁰. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως, ἡ συνύπαρξις ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτειακῶν τελετουργικῶν στοιχείων ἀποτελέσαν τὸν κανόνα, ποὺ διαμόρφωσε τὶς μορφὲς τοῦ δημόσιου τελετουργικοῦ, ὅπως καὶ σήμερα τὸ συναντοῦμε στὶς ἀντίστοιχες ἑλληνικὲς περιπτώσεις.

Μία ἐνδιάμεση μορφή, μεταβατικὴ καὶ ἀπολύτως χαρακτηριστικὴ, αὐτῶν τῶν καταστάσεων συναντοῦμε στὶς ἑλληνικὲς περιοχὲς ὑπὸ λατινικὴ –βενετσιάνικη κατὰ κύριο λόγο– κυριαρχία. Ἐκεῖ τὸ σχίσμα μεταξὺ τῆς Λατινικῆς καὶ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας διαμόρφωσε ἓνα λατινογενὲς καὶ λατινοτραφὲς δημόσιο τελετουργικὸ, καὶ ἓνα ἐκκλησιαστικὸ λαϊκὸ καὶ ὀρθόδοξο παράλληλό του²¹. Κι ὅμως, στὴν περίπτωσι τῶν δημοσίων λαϊκῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θρησκευτικῶν τελετουργιῶν, παρὰ τὴν ὀρθόδοξη ταυτότητά τους, συναντοῦμε πολλὰ λατινικὰ καὶ δυτικότεροπα στοιχεῖα, γεγονός ποὺ δείχνει τὶς ἀντίστοιχες ἐπιδράσεις. Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἰδιότυπης ἐπανησιακῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, οἱ λιτανεῖες τῶν σκηνωμάτων²² τῶν ἁγίων Σπυρίδωνος στὴν Κέρκυρα καὶ Διονυσίου στὴ Ζάκυνθο²³, ἡ λιτανεῖα τοῦ Ἐσταυρωμένου τὸ μεσημέρι τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς στὴ Ζάκυνθο, ἡ ἔθιμοταξία τῶν πανηγυρικῶν λειτουργιῶν στὸν προσκυνηματικὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος στὴν Κέρκυρα²⁴ ἀποτελοῦν

20. JUL. HILBERS, «The challenges and opportunities of community celebrations and value diversity and foster unity: Beyond 'spaghetti and polka'», *Journal of Arts and Communities* 3: 1 (2012), σ. 23-37.

21. Βλ. σχετικὰ

22. Πρβλ. Θ. ΖΑΦΕΙΡΑΤΟΥ, «Ἡ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων τῆς Κεφαλονιάς ὅπως αὐτὴ καταγράφεται στὸν κώδικα Θ' (1675-1763) τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Γερασίμου στὰ Ὁμαλὰ τῆς Κεφαλονιάς», *Λαογραφία-Ἐθνογραφία στὰ Ἐπτάνησα. Γηγενῆ στοιχεῖα-ἐπιρροὲς-ἀφομοιώσεις- σύγχρονη πραγματικότητα. Μνήμη Δημητρίου Σωτ. Λουκάτου. Πρακτικὰ Συνεδρίου*, Ἀργοστόλι 2008, σ. 355. Α. ΛΥΔΑΚΗ, «Οἱ ἅγιοι τῶν μεγάλων ἡμερῶν. Ἐπανησιακὲς λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις», *Λαογραφία* 41 (2007-2009), σ. 179.

23. Βλ. Μ. ΜΗΛΙΓΚΟΥ-ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗ, «Ἅγιος Διονύσιος. Λαϊκὴ παράδοσις καὶ λατρεία (ἐνδεικτικὲς λαογραφικὲς ἐπισημάνσεις)», *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ἅγιοι καὶ ἐκκλησιαστικὲς προσωπικότητες στὴ Ζάκυνθο»* 2, Ἀθήναι 1999, σ. 45-69, μὲ βιβλιογραφία καὶ πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα.

24. Πρβλ. Γ. ΧΥΤΗΡΗΣ, «Λαϊκὴ ψυχροσύνθεσις καὶ λατρεία», στὸν τόμο Ἰερά Μητρόπολις

όρισμένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτών των τάσεων και των πρακτικών.

Με βάση αυτό το ιδεολογικό και τελετουργικό υπόβαθρο, ήταν απολύτως φυσικό το μετά το 1830 συσταθέν ελληνικό κράτος να υιοθετήσει πολλά θρησκευτικά και εκκλησιαστικά στοιχεία στο δημόσιο τελετουργικό του. Στην Ελλάδα η έναρξη των συνεδριάσεων της Βουλής και η ανάληψη δημόσιων πολιτικών αξιωμάτων γίνεται με επίσημη θρησκευτική τελετουργία, στην οποία μάλιστα συνήθως προΐσταται ο εκάστοτε Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Παρομοίως, θρησκευτικός –και μέχρι προτινός μόνο και αποκλειστικά θρησκευτικός– είναι ο όρκος για την ανάληψη δημόσιας υπηρεσίας, αλλά και στις συνεδριάσεις των ελληνικών δικαστηρίων, ενώ σε αίθουσες εκπαιδευτηρίων και δικαστηρίων είναι αναρτημένες εικόνες του Χριστού και της Παναγίας.

Είναι μάλιστα απολύτως χαρακτηριστικό ότι έχει συνταχθεί και δημοσιευθεί από τον μακαριστό Μητροπολίτη Νέας Ίωνίας και Φιλαδελφίας κυρό Τιμόθεο ειδικό συμπλήρωμα του επίσημου εκκλησιαστικού εύχολογίου, με εύχες ειδικές για παρόμοιες περιστάσεις δημόσιων πράξεων και γεγονότων, τις οποίες καλείται να εύλογήσει Ιερέας ή Επίσκοπος²⁵. Η έκδοση αυτή, που ανταποκρίθηκε σε υπάρχουσα ανάγκη, είναι ένδεικτική του βαθμού στον οποίο η συσχέτιση εκκλησιαστικού και πολιτικού τελετουργικού έχει αποτελέσει την ουσιαστική βάση του ελληνικού δημοσίου τελετουργικού.

Υπάρχουν βεβαίως και εκδηλώσεις του δημόσιου τελετουργικού, κατά κανόνα νεότερες, οι οποίες δεν φέρουν εκκλησιαστικές τελετουργικές επιδράσεις. Για παράδειγμα η τελετή για τον έορτασμό της αποκατάστασης της Δημοκρατίας (24 Ιουλίου), που προβλέπει ειδική συνεδρίαση της Βουλής και απογευματινή δεξίωση στους κήπους του Προεδρικού Μεγάρου, στην Αθήνα, έκφραση ειδικών λόγων και διαγγεμάτων ή μηνυμάτων προς τον λαό, όχι

Κερκύρας, Παξών και Διαποντίων Νήσων, *Άγιος Σπυρίδων. Ο ναός και η λατρεία του στην Κέρκυρα*, Κέρκυρα 2007, σ. 45-22 [αναδημοσίευση από τον τόμο *Σπυρίδων ο Τριμιθοῦντος*, Αθήνα 1970]. Επίσης βλ. Π. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ, «Ο Άγιος των Κερκυραίων», στον τόμο *Τερά Μητροπόλις Κερκύρας, Παξών και Διαποντίων Νήσων, Άγιος Σπυρίδων...*, δ.π., σ. 31-43.

25. ΤΙΜΟΘΕΟ ΜΑΤΘΑΙΑΚΗ, Μητροπολίτη Ν. Ίωνίας και Φιλαδελφείας, *Εγκόλπιον Εύχολόγιον περιέχον περιστασιακά εύχας*, εν Αθήναις 1978. Στον τόμο αυτό περιλαμβάνονται εύχες, μεταξύ άλλων, και για θεμελιώσεις κτηρίων και ιδρυμάτων, εγκαίνια, καθιερώσεις, επέτειοι απελευθερώσεων, ενάρξεις εργασιών, έναρξη εργασιών Βουλής, δοξολογίες, εγκαίνια δημοσίων κτηρίων, σχολών αξιωματικών και δημοσίων έργων, έορτασμοί επέτειων, έορτασμοί προστατών αγίων Στρατού Ξηράς, Πυροβολικού, Πολεμικού Ναυτικού και Αεροπορίας.

ὅμως συναφείς θρησκευτικές τελετές. Θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι τὸ θρησκευτικὸ τελετουργικὸ στοιχεῖο εἶναι ὑπερτονισμένο σὲ ὅσες δημόσιες τελετὲς ἔχουν συγκροτηθεῖ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, στὸ ὁποῖο, ὅπως γενικότερα συμβαίνει στὶς περιπτώσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν μοναρχιῶν²⁶, ἡ ἀνάμειξη τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντα στὴν καθημερινὴ ζωὴ ἦταν πιὸ συστηματικὴ καὶ πυκνὴ. Ἀντιθέτως, σὲ μορφὲς τοῦ δημόσιου τελετουργικοῦ ποὺ ἔχουν σχηματισθεῖ στὶς περιόδους τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, τὸ θρησκευτικὸ τελετουργικὸ στοιχεῖο εἶναι ἰδιαίτερος περιορισμένο, ἢ ἀπουσιάζει παντελῶς.

Ἡ περίπτωση τῆς ἐορτῆς τοῦ Πολυτεχνείου (17 Νοεμβρίου) εἶναι στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀπολύτως ἐνδεικτικὴ: καταθέσεις στεφανιῶν, λαϊκὸ προσκύνημα μὲ ἀπόθεση λουλουδιῶν στὸ εἰδικὰ κατασκευασμένο μνημεῖο, κεντρικὴ ἐκδήλωση μὲ ὁμιλίες καὶ πορεία ἀγωνιστικὴ πρὸς τὴν ἀμερικανικὴ πρεσβεία, ἀποτελοῦν τὴν βασικὴ ἐθιμοταξία τῆς ἐορτῆς. Ὅσο κι ἂν ἐδῶ εὐδιάκριτη εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ τυπικοῦ τῆς προσκύνησης τῶν νεκρῶν ἢ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἱερῶν λειψάνων, ὅσο κι ἂν ὑπάρχει στὴ συγκρότηση τῆς συγκεκριμένης ἐορτῆς ἡ ἰδέα τῆς ἀγιοποίησης ἢ τοῦ ἀφηρωϊσμοῦ καὶ τῆς ἀποθέωσης - μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ὁ ὄρος εἶχε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα - τῶν ἀγωνιστῶν, ἰδέες μὲ σαφῆ θρησκευτικὴ ἀφετηρία, ἡ τελικὴ σύνθεση τῶν ἐπιμέρους τελετουργικῶν στοιχείων σὲ ἕνα ὅλο σὺνολο πόρρω ἀπέχει τῶν περιπτώσεων ἐκκλησιαστικῆς ἐπίδρασης στὸ πολιτικὸ δημόσιο τελετουργικό²⁷, ὅπως αὐτὲς παραπάνω παρουσιάστηκαν.

Κυριαρχεῖ στὴν περίπτωση αὐτὴ ὅ,τι ὁ V. Turner²⁸ προσδιόρισε ὡς «social drama»: Ἡ δραματοποιημένη ἐκδοχὴ ἱστορικῶν γεγονότων, ποὺ ἔχουν πλέον γιὰ τὸ λαὸ ξεφύγει ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ἀπομακρυσμένης ἱστορικῆς πραγματικότητας, καὶ ἔχουν εἰσέλθει στὸ πεδίο τῆς μυθοποίησης. Ἡ μυθοποιημένη μνῆμη ἐν προκειμένῳ εἶναι ὁ κινητήριος μοχλὸς γιὰ τὴν συγκρότηση τοῦ ἀντίστοιχου δημόσιου τελετουργικοῦ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι αὐτὸ περιλαμβάνει μορφὲς καὶ

26. Βλ. σχετικὰ B. STEPHENSON, *Performing the Reformation. Public Ritual in the City of Luther*, Oxford University Press 2010. P.A. BUSHKOVITCH, «The Epiphany Ceremony of the Russian Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries», *Russian Review* 49: 1 (1990), σ. 1-17. W.M. KUHN, «Ceremony and Politics: The British Monarchy, 1871-1872», *Journal of British Studies* 26: 2 (1987), σ. 133-162.

27. Πρὸβλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ ANDR. BEATTY, «The Pope in Mexico: Syncretism in public ritual», *American Anthropologist* 108: 2 (2006), σ. 324-335.

28. V. TURNER, «Social Dramas and Stories about them», *Critical Inquiry* 7: 1 (1980), σ. 141-168.

έκδηλώσεις που δεν ανταποκρίνονται στις ιστορικές συνθήκες της εποχής, αλλά στις ψυχολογικές ανάγκες των εκάστοτε θεατών των αντίστοιχων εκδηλώσεων²⁹. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις είναι το δημόσιο αυτό τελετουργικό που διαμορφώνει το αντίστοιχο λαϊκό τελετουργικό γούστο, και όχι το αντίστροφο, όπως φυσιολογικά θα έπρεπε να συμβαίνει.

Η έορτή του Πολυτεχνείου μας εισάγει και στην περίπτωση των έθνικων έορτών, κατά τις οποίες κατά κόρον εκδηλώνονται στοιχεία του έλληνικού δημοσίου τελετουργικού. Είναι μελετημένη ήδη, από πολλές απόψεις, στην ελληνική ιστορική βιβλιογραφία ή περίπτωση της έορτης της 25ης Μαρτίου, ο τρόπος που αυτή συγκροτήθηκε και οι ιδεολογικές συνισταμένες της. Πέρα από την συναρμογή των θρησκευτικών στοιχείων με την έθνικη ιδεολογία και πρακτική, στην περίπτωση της έθνικης αυτής έορτης δημιουργήθηκε μία πρότυπη έθιμοταξία, που άργότερα αποτέλεσε τον κανόνα για ανάλογες έορτές του ελληνικού δημοσίου τελετουργικού: πανηγυρική θεία λειτουργία και δοξολογία στο ναό, έκφώνηση σύντομου πανηγυρικού λόγου εκεί, καταθέσεις δάφνινων στεφανιών σε ήρωα και προτομές ή μνημεία ήρώων με την τέλεση ανάλογης θρησκευτικής έπιμνημόσυνης δέησης, παρελάσεις μαθητικές και στρατιωτικές, και τέλος, συνήθως το απόγευμα, πανηγυρική εκδήλωση με έκφώνηση σχετικού πανηγυρικού λόγου, εκδηλώσεις με ποιήματα και τραγούδια έπικαιρα, και δεξίωση στο τέλος. Παράλληλα, πανηγυρική έπαρση και ύποστολή σημαίας, σημαιοστολισμός δημοσίων και ιδιωτικών κτηρίων, πανηγυρική φωτογράφησή τους, και βεβαίως έθιμικά καθιερωμένη και κρατικά έπιβεβλημένη άργια δημοσίων ύπηρεσιών και ιδιωτικών έπιχειρήσεων.

Πολλά από τα στοιχεία αυτά, όπως ή έπιβεβλημένη άργια, αλλά και οι λειτουργικές πράξεις, όπως ή δοξολογία και ή έπιμνημόσυνη δέηση, προέρχονται από την αντίστοιχη εκκλησιαστική τελετουργική τάξη. Άλλες, όπως ή κατάθεση στεφάνων και ή μνημόνευση των νεκρών ήρώων, έχουν καταγωγή από αντίστοιχα λαϊκά νεκρικά έθιμα, αλλά και από τις άρχαϊες ήδη ιδέες για τον άφηρωισμό του νεκρού, ιδίως αυτού που θυσιάστηκε για το κοινό καλό, για τις οποίες έγινε λόγος και προηγουμένως. Το ίδιο ισχύει και για την κατασκευή

29. AM. ETZIONI, «Towards a theory of Public Ritual», *Sociological Theory* 18 (2000), σ. 44-59. Βλ. επίσης L. J. MARINELLO, «Robert Frost's inaugural dedication: The poet in public ceremony», *Today's Speech* 9: 4 (1961), σ. 22-23 και J.R. GUSFIELD, *The culture of public problems: Drinking - Driving and the Symbolic Order*, University of Chicago Press 1981.

μνημείων, συνήθως ταφόσχημων ακόμη κι αν πρόκειται για κενοτάφια, που αποτελεί κοινή πρακτική για την σχηματοποίηση της «λατρείας» των ηρώων, που στην προκείμενη περίπτωση λειτουργούν ως οι κοινοί πρόγονοι της πόλης, ένα είδος σύγχρονων χθονίων θεοτήτων, στις οποίες ή πολιτεία ανάγει την ίδρυση, την ύπαρξη και τη συμβολική συγκρότηση και συνοχή της.

Η έθιμοταξία αυτή, ήδη άπαρτισμένη πλήρως στα μέσα του 20ού αιώνα, χρησιμοποιήθηκε και μεταπολεμικά, στην περίπτωση καθιέρωσης μιάς νέας έθνικης έορτης, εκείνης της 28ης Οκτωβρίου, καθώς επέβαλαν οι ιστορικές εξελίξεις. Χρησιμοποιήθηκε επίσης, ολόκληρη ή εν μέρει, και στις περιπτώσεις άλλων έορτων όπως εκείνης για την πολεμική άρετή των Ελλήνων, που έπειδή συνδέθηκε με την δικτατορία (1967-1974) αντικαταστάθηκε αργότερα από την έορτή των Ένόπλων Δυνάμεων, στις 15 Αυγούστου και μετά στις 21 Νοεμβρίου, πάντοτε σε συνάρτηση με μία θεομητορική έορτή, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην πρώτη περίπτωση και των Εισοδίων της Θεοτόκου στη δεύτερη. Πίσω από τη σύνδεση αυτή βρίσκεται βέβαια ή ιδέα της Παναγίας προστάτιδος των Ένόπλων Δυνάμεων του έθνους, βυζαντινής και αυτή καταγωγής, που σχηματοποιείται στις παραδόσεις για την Παναγία Άγία Σκέπη³⁰. Η έκκλησιαστική έορτή της Άγίας Σκέπης καθιερώθηκε λοιπόν να έορτάζεται στις 28 Οκτωβρίου, ώστε και ή νέα αυτή έθνικη έορτή να βρίσκεται σε συνάφεια προς μία έορτή της Θεοτόκου, κατ' αντιστοιχία προς την 25η Μαρτίου, όποτε ως γνωστόν ή Έκκλησία έορτάζει τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου.

Μέρη δέ του καθιερωμένου αυτού δημόσιου τελετουργικού, όπως για παράδειγμα ή έπιμνημόσυνη δέηση, ή κατάθεση στεφάνων και οι πανηγυρικοί λόγοι, χρησιμοποιήθηκαν και σε περιπτώσεις άλλων δημόσιων τελετών, όπως ό έορτασμός της Έλληνικης Έθνικης Αντίστασης. Σε κάθε περίπτωση, οι δημόσιες τελετές αυτής της κατηγορίας έχουν και πάλι μία σαφώς ευδιάκριτη θρησκευτική αναφορά. Παραλλήλως ό έορτασμός άλλων έπετειών –όπως ή ήμέρα της γυναίκας, ή έορτή της μητέρας κ.λπ.– ακόμη και με την πρακτική της καθιέρωσης ήμερών άφιερωμένων σε κάποιο έορτασμό, όπως συνήθως συμβαίνει διεθνώς (π.χ. ήμέρα περιβάλλοντος, ήμέρα αποταμίευσης κ.λπ.), καθώς δέν προσέλαβε χαρακτηριστικά της έκκλησιαστικής και θρησκευτικής τελετουργίας

30. Βλ. Ν. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗ, *Η λατρεία της Παναγίας στη στεριανή Ελλάδα*, Αθήνα 1993, σ. 269. Βλ. σχετικά και Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ως όρόσημο για τον έλληνικό παραδοσιακό πολιτισμό*, Κομοτηνή 1994, όπου και σχετικές έλληνικές λαϊκές παραδόσεις.

δέν εὐδοκίμησε στήν ἑλληνική πραγματικότητα, καί ὅπωςδήποτε δέν συγκίνησε τὸ λαό, πού συνήθως δέν τὶς θυμᾶται καὶ δέν τὶς ἐορτάζει.

Ἀντιθέτως, ἡ ρητορεία τοῦ ἔθνικισμοῦ καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπένδυση μὲ δεδομένα τοῦ ἀγαπητοῦ στό λαὸ ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ, προσδίδει συνήθως στὶς ἔθνικες ἐορτὲς πάνδημη συμμετοχὴ καὶ ἀντίστοιχη τελετουργικὴ αἴγλη, ὅπως αὐτὴ προσλαμβάνεται καὶ ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν συμμετέχοντα λαό³¹. Ἡ πρακτικὴ τῆς δημιουργίας τέτοιων νεωτερικῶν μορφῶν δημόσιου τελετουργικοῦ μοιάζει, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, μὲ τὴν ἀνάλογη δημιουργία νέων ἔθιμικῶν μορφῶν, στὰ πλαίσια τῆς ἐκκοσμίκευσης³² (ὅπως γιὰ παράδειγμα τὰ ποικίλα «ἀνταμώματα», οἱ ἐορτὲς τοπικῶν προϊόντων κ.λπ.), στὶς ὁποῖες τηροῦνται τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐθιμοταξίας τῆς πανηγύρεως, χωρὶς ὡστόσο τὴ θρησκευτικὴ ἀφορμὴ καὶ ἀναφορὰ. Ὅπως στήν περίπτωση τῶν ἐκκοσμικευμένων αὐτῶν ἐκδηλώσεων, ἔτσι καὶ σὲ αὐτὲς τὶς μορφὲς δημόσιων τελετῶν καὶ ἐορτῶν ὁ λαὸς εἶναι μᾶλλον ἐπιφυλακτικὸς, καὶ δέν συμμετέχει, τηρώντας ἀποστάσεις ἀπὸ τὶς ἀνατροπὲς τῶν καθιερωμένων τελετουργικῶν πράξεων, τὶς ὁποῖες γνωρίζει, ἀκολουθεῖ καὶ παραδέχεται³³.

Ἡ ἴδια τελετουργικὴ συνέχεια ἔχει χρησιμοποιηθεῖ καὶ γιὰ τὴ δόμηση τῶν τοπικῶν ἔθνικῶν ἐορτῶν, τῶν συνδεδεμένων μὲ τὴν τοπικὴ ἱστορικὴ πραγματικότητα, στὶς ὁποῖες ἐξαιρῶνται καὶ ἐορτάζονται κορυφαῖες μορφὲς τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς κάθε τόπου. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἐν προκειμένῳ τὸ παράδειγμα τῆς Σάμου: τοπικὴ ἔθνικὴ ἐορτὴ εἶναι ἡ 6η Αὐγούστου, κατὰ τὴν ὁποία ἐορτάζεται ἡ ἀπόκρουση τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου πού πολιορκοῦσε τὸ νησί τὸ 1824, καὶ ἡ ὁποία ἀποδόθηκε σὲ θαῦμα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἐορτάζεται ἡ Μεταμόρφωση. Καθὼς ἡ ἐορτὴ αὐτὴ βρίσκεται παραλλήλως καὶ στὸ μέσον τῆς τουριστικῆς περιόδου, καὶ ἡ σχετικὴ ἐορτὴ διοργανώνεται μὲ βάση τὸ Πυθαγόρειο, στήν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ ὁποίου συνέβη-

31. BEL. BOZZOLI, «Public ritual and private transition: The truth commission in Alexandra township, South Africa 1996», *African Studies* 57: 2 (1998), σ. 167-195.

32. Πρὸβλ. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Πνευματικότητα καὶ ἐκκοσμίκευση στὰ ἔθιμα τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς λατρείας», στὸν τόμο Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, *Χριστόδουλος. Ἀφιερωματικὸς τόμος*, Ἀθῆναι 2010, σ. 529-537.

33. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Ἡ ἑλληνικὴ λαϊκὴ λατρεία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης : Ζητήματα πολιτισμικοῦ διαλόγου στὴ Θρησκευτικὴ Λαογραφία», *Phasis. Greek and Roman Studies* 13-14 (2010-2011). Institute of Classical, Byzantine and Modern Greek Studies - Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, σ. 416-434.

σαν τὰ γεγονότα, ὁ ἑορτασμός παίρνει καὶ εὐρύτερες, πλὴν τῆς ἔθνικοθηρησκευτικῆς, διαστάσεις³⁴.

Ἡ ἔθιμοταξία τῆς ἑορτῆς εἶναι παρόμοια μὲ ἐκείνη τῶν ὑπολοίπων ἔθνικῶν ἑορτῶν, ὅπως αὐτὴ ἐκτέθηκε παραπάνω. Ἔχει ὡστόσο προστεθεῖ καὶ ἡ ἀναπαράσταση τῆς πυρπόλησης τῆς ὀθωμανικῆς ναυαρχίδας, στὸ λιμάνι τοῦ Πυθαγορείου, τὸ βράδυ τῆς παραμονῆς καὶ μετὰ τὴν πανηγυρικὴ λιτάνευση τῆς εἰκόνας τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος. Ἀναπαράσταση πού προσθέτει μία εὐδιακριτὴ θεαματικὴ τελεστικότητα, ἡ ὁποία κεντρίζει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ προκαλεῖ τὴ συμμετοχὴ καὶ τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν τοῦ νησιοῦ. Ἐπίκεντρο δὲ τοῦ ἑορτασμοῦ ἀποτελεῖ ὁ ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως, πού ὡς τάμα τῶν Σαμίων ἔχτισε στὸ Πυθαγόρειο ὁ πολιτικὸς ἀρχηγὸς τῆς σαμακῆς ἐπανάστασης Λογοθέτης Λυκοῦργος, καὶ ἔκτοτε ἀποτελεῖ πανσαμακὸ προσκῦνημα.

Παραλλήλως, καὶ μὲ παρόμοιο σχεδὸν τρόπο, ἡ Σάμος ἑορτάζει καὶ τὴν ἀνακήρυξη τῆς ἔνωσης τοῦ νησιοῦ μὲ τὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος καὶ τῆς συνακόλουθης κατάρτησης τοῦ καθεστώτος τῆς Ἡγεμονίας τῆς Σάμου (1834-1912), στίς 11 Νοεμβρίου 1912. Ὡστόσο ἡ ἐπέτειος αὐτὴ ἑορτάζεται τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν 11η Νοεμβρίου κάθε ἔτους, δεδομένου ὅτι τὸ νησιὸν δὲν δικαιούται ἄλλη ἐπίσημη ἄργία. Ὡστόσο, ἡ πρακτικὴ τῆς μεταφορᾶς δὲν ἐμποδίζει τοὺς ἀνθρώπους νὰ συμμετέχουν σὲ ἐκδηλώσεις πού ὀργανώνονται μὲ τὸ ἴδιο κατὰ βάση δημόσιο τελετουργικόν, αὐτὸ τῶν ἔθνικῶν ἑορτῶν. Στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, ἐπίκεντρο τοῦ ἑορτασμοῦ εἶναι ἡ πόλις τῆς Σάμου, ἡ πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, ὅπου συνέβησαν τὰ πανηγυριζόμενα γεγονότα³⁵. Καὶ πάλι δὲ τὸ κύριο σκέλος τῆς δημόσιας τελετουργικῆς ἔθιμοταξίας, τὸ ἐκκλησιαστικόν, ὀργανώνεται μὲ βάση τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος, ὅπου πράγματι συνῆλθε ἡ ἔθνοσυνέλευση, ἡ ὁποία καὶ ἀποφάσισε τὴν ἔνωση.

34. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Ἰδεολογικὲς χρήσεις τῆς λαϊκῆς παράδοσης στὴ σαμακῆ ἐπανάσταση τοῦ 1821», *Πρακτικὰ Συνεδρίου «1821, Σάμος καὶ Ἐπανάσταση. Ἱστορικὲς προσεγγίσεις»*, Ἀθήνα 2011, σ. 381-390. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Λαογραφία καὶ πολιτικὴ στὴ Σάμο τοῦ 19ου αἰῶνα», *Erytheia. Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos* 25 (2004), σ. 233-242, μὲ παραδείγματα καὶ βιβλιογραφία.

35. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Ἡ ἔνωση τῆς Σάμου μὲ τὴν Ἑλλάδα : κατάληξη καὶ ἀφετηρία ἐξελίξεων γιὰ τὸν παραδοσιακὸ πολιτισμὸ τοῦ νησιοῦ», *Ἀπόπλους* 17 (1997), σ. 107-112. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἡ ἐπανάσταση καὶ ἡ ἔνωση τῆς Σάμου μὲ τὴν Ἑλλάδα (1908-1912) στὴν λαϊκὴ καὶ λαϊκότερο-πὴ ποιήση τῆς ἐποχῆς», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 95 : 845 (2012), σ. 133-152, μὲ ἐνδεικτικὰ παραδείγματα.

Στην περίπτωση των έορτασμών αυτών επικρατεί ή πρακτική της πολιτισμικής ιεραρχίας, όπως την έχει αναλύσει ο D. Glassberg³⁶: τα γεγονότα της τοπικής ιστορίας ιεραρχούνται με βάση τις προτεραιότητες της εορτάζουσας κοινωνίας, αλλά και τις ευρύτερες ανάγκες των κατοίκων του νησιού. Η ιεράρχηση αυτή είναι ευδιάκριτη τόσο στο δημόσιο τελετουργικό, όσο και στις πρακτικές όσων συμμετέχουν, είτε ενεργητικά, είτε ως θεατές στους αντίστοιχους πανηγυρισμούς, και επιδρά άμεσα στους τρόπους προβολής και οργάνωσης του αντίστοιχου δημόσιου τελετουργικού των έορτασμών³⁷.

Επίσης ενδιαφέρον έδω παρουσιάζει ή περίπτωση των επίσημων έορτασμών των έπιμέρους Κλάδων και Όπλων των Ένόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας, μία κατεξοχήν περίπτωση έλληνική δημοσίου τελετουργικού. Ο Στρατός Ήρως εορτάζει την έορτή του άγιου Γεωργίου (23 Απριλίου ή εκ μεταθέσεως την Δευτέρα της Διακαινήσιμης Έβδομάδας), το Πυροβολικό την έορτή της άγιας Βαρβάρας (4 Δεκεμβρίου), το Πολεμικό Ναυτικό την έορτή του άγιου Νικολάου (6 Δεκεμβρίου), ή Πολεμική Άεροπορία τη σύναξη των Άρχαγγέλων (8 Νοεμβρίου), ή Αστυνομία την έορτή του άγιου Άρτεμίου (20 Οκτωβρίου) - παλαιότερα ή Χωροφυλακή την έορτή της άγιας Ειρήνης (5 Μαΐου) - και ή Πυροσβεστική την έορτή των Τριών Παίδων έν καμίνω (17 Δεκεμβρίου).

Η έπιλογή των έορταστικών αυτών έπετείων συνδέεται συχνότατα με τις ιδιότητες που ο λαός μας δίνει σέ καθέναν από τους άγιους αυτούς, σά πλαίσια της έλληνικής λαϊκής αγιολατρίας³⁸: Ο άγιος Νικόλαος, για παράδειγμα, είναι ο προστάτης των ναυτιλομένων, οί Τρεις Παίδες ρίχτηκαν σέ δυνατή φωτιά και βγήκαν άλώβητοι, γεγονός βασικό για πυροσβέστες, ένω ο άγιος Γεώργιος εικονίζεται ως στρατιωτικός άγιος, και μάλιστα έφιππος και λοχόφορος. Η άφετηρία λοιπόν των έορτασμών αυτών είναι θρησκευτική, και στηρίζεται

36. D. GLASSBERG, «Public Ritual and Cultural Hierarchy: Philadelphia's Civic Celebrations at the turn of the Twentieth Century», *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* 107: 3 (1983), σ. 421-448.

37. P. ROGERS - C. ANASTASIADOU, «Community Involvement in Festivals: Exploring ways of increasing local participation», *Event Management* 15: 4 (2011), σ. 387-399. Πρβλ. επίσης S.B. MACLEAN, «Drama and Ceremony in early modern England: The REED project», *Urban History* 16 (1989), σ. 38-46.

38. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Η λατρεία των άγιών στον έλληνικό παραδοσιακό πολιτισμό», *Erytheia. Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos* 22 (2001), σ. 173-191 [= *Έξώπολις* 15-16 (2001), σ. 147-170].

στην πάγια σύνδεση του δημόσιου τελετουργικού με την παραδοσιακή θρησκευτική ζωή, με τις βυζαντινές ήδη ρίζες της, για την όποια έγινε λόγος και προηγουμένως.

Παρόμοια επίσης είναι η έθιμοταξία των έορτασμών αυτών: Στα κατά τόπους στρατόπεδα διοργανώνονται πανηγυρικές λειτουργίες - όπου υπάρχουν σχετικοί ναΐσκοι - ή ειδικές δεήσεις και δοξολογίες, εκφωνούνται λόγοι και έπακολουθεί δεξίωση, συνήθως συνδυασμένη με έκθεση φωτογραφιών ή πολεμικού υλικού και όπλων, σε μία προσπάθεια συμφιλίωσης της έλληνικης κοινωνίας με τις ένοπλες δυνάμεις, συμφιλίωσης που δέν ήταν πάντοτε αυτόνοκτη, ιδίως αν αναλογιστούμε τις παλαιότερες πολιτικές περιπέτειες του τόπου, και τη συχνά βίαιη ανάμειξη του στρατού σε αυτές. Αν μάλιστα δέν υπάρχει ναΐσκος μέσα σε στρατόπεδο, τότε οργανώνεται επίσημος εκκλησιασμός - στη σχετική λειτουργία συνήθως ίερουργούν οί κατά τόπους Μητροπολίτες ή επίσημοι εκπρόσωποι του - με δοξολογία και εκφώνηση πανηγυρικού λόγου μέσα στο ναό, καθώς για μία ακόμη φορά το δημόσιο τελετουργικό εκφράζεται και σχηματοποιείται σε άμεση σχέση προς την ορθόδοξη χριστιανική θρησκευτική ζωή, και μάλιστα στην πιό επίσημη έκδοχή της.

Οί μορφές αυτές του δημοσίου τελετουργικού υπάγονται σε αυτό που ό R. Wortman³⁹ προσδιορίζει ως «σενάρια δύναμης», με παραδείγματα από την αυτοκρατορική Ρωσία: ή απόλυτη δύναμη των ένόπλων δυνάμεων, δύναμη προστασίας της πατρίδας αλλά και έπιβολής, περιβάλλεται το κύρος όχι μόνον της κοσμικής και πολιτικής έξουσίας, αλλά και την δύναμη του υπερφυσικού, ώστε στη λαϊκή συνείδηση να προβληθεί ως ακαταμάχητη πραγματικότητα. Η εικάζόμενη και τελετουργικά έξασφαλιζόμενη θεία προστασία άποτελεί βασικό χαρακτηριστικό και ούσιώδες συστατικό⁴⁰ της έπιτυχίας του έργου των ένόπλων δυνάμεων, κατά καιρούς δέ, σε διάφορες πολεμικές καταστάσεις και περιπέτειες της χώρας, προβλήθηκε έντονα, με στόχο και την υποστήριξη του ήθικου ένόπλων και άμάχων, στα πλαίσια της διεξαγωγής ψυχολογικού πολέμου.

39. R. WORTMAN, *Scenarios of Power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy from Peter the Great to the abdication of Nicholas II*, Princeton University Press 2006, σ. 10-12.

40. C. STERLING, *African Roots, Brazilian Rites. Cultural and National Identity in Brazil*, New York, MacMillan, 2012, σ. 123. Πρβλ. R. GRIMES, *Symbol and Conquest: Public ritual and drama in Santa Fe, New Mexico*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1976, σ. 35-40.

Ἐνεργοῦν μάλιστα, καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, οἱ νόμοι τῆς σχέσης μετὰ τελετουργίας, χρόνου καὶ ἱστορίας, ὅπως τοὺς διατύπωσε ὁ R. Bradley⁴¹, δεδομένου ὅτι συχνὰ οἱ δημόσιες αὐτὲς τελετουργίες ἐδράζονται στὴν ἱστορική διαδρομὴ τῆς χώρας, καὶ προβάλλουν νίκες καὶ θριάμβους, ἀγῶνες καὶ κατακτήσεις τῶν ἐορταζομένων ἐνόπλων δυνάμεων, μὲ στόχο νὰ θεμελιωθεῖ ἡ ἔννοια τῆς τιμῆς πρὸς αὐτὲς καὶ νὰ δικαιολογηθεῖ ὁ θεωρούμενος ὡς δίκαιος καὶ ἐπιβεβλημένος ἐορτασμός τους. Ἐδῶ ἡ ἱστορία στηρίζει τὴν τελετουργία, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς, στὰ πλαίσια καὶ στὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ.

Τέλος, ἐνδιαφέρουσα διαδικασία σχηματοποίησης καὶ ἔκφρασης τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ ἀποτελοῦν ὀρισμένες μεγάλες ἀθλητικὲς ἐκδηλώσεις καὶ οἱ σχολικὲς ἐορτές, καὶ μάλιστα ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης. Στὴν πρώτη περίπτωση, οἱ τελετὲς ἔναρξης καὶ λήξης ἀθλητικῶν γεγονότων καὶ διοργανώσεων, ἀπὸ τοὺς ἐπαρχιακοὺς ἀγῶνες ὡς καὶ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τοῦ 2004, ποὺ διοργανώθηκαν καὶ ὑλοποιήθηκαν στὴν Ἀθήνα, ἐνέχουν εὐδιάκριτα καὶ ἄξια μελέτης καὶ λαογραφικῆς προσοχῆς στοιχεῖα τοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ.

Ἀπολύτως χαρακτηριστικὲς, στὸ σημεῖο αὐτό, εἶναι οἱ διαπιστώσεις τοῦ S. S. Slowikowski⁴² σχετικὰ μὲ τὶς τελετὲς ἀφῆς τῆς ὀλυμπιακῆς φλόγας, ἀλλὰ καὶ τὶς συναφεῖς τελετὲς ἄλλων, μικρότερων ἀθλητικῶν διοργανώσεων: καθὼς ἓνα καθαρὰ θρησκευτικὸ γεγονός τῆς ἀρχαιότητος μετατρέπεται βαθμιαῖα, ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα μέχρι σήμερα καταρχὴν σὲ ἀθλητικὴ διοργάνωση, καὶ κατόπιν σὲ ἐμπορευματοποιημένο διεθνὲς θέαμα, ἀγρεύονται ἐντυπωσιακὰ στοιχεῖα, ὅπως τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὀλυμπιακὴ φλόγα, καὶ δημιουργεῖται ἓνα ὀλόκληρο δημοσίου τελετουργικὸ γύρω ἀπὸ τὴν ἀφή καὶ τὴν μεταφορὰ τῆς, ἀφοῦ περάσει συμβολικὰ ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν ὑφήλιο, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν αὐτὰ μία τελετουργικὴ σύνδεση μὲ τὸ παρελθόν, μὲ τὴν προϊστορία καὶ τὴν οὐσιαστικὴ ὑπόσταση τῶν ἀγῶνων, πρὶν αὐτὴ ἐναποτεθεῖ στὴν οὐσιαστικὴ μέριμνα τῶν κάθε εἶδους πολυεθνικῶν ἐταιρειῶν ἀθλητικῶν εἰδῶν.

Ἄλλωστε, παρόμοια τελετουργικὰ στοιχεῖα παρατηροῦνται καὶ σὲ ἄλλα ἀθλητικὰ γεγονότα, ὅπως γιὰ παράδειγμα στοὺς ποδοσφαιρικοὺς ἀγῶνες⁴³, μὲ

41. R. BRADLEY, «Ritual, time and history», *World Archaeology* 23: 2 (1991), σ. 209-219.

42. S.S. SLOWIKOWSKI, «Burning desire: Nostalgia, ritual, and the sport-festival flame ceremony», *Sociology of Sport Journal* 8: 3 (1991), σ. 239-257.

43. Βλ. σχετικὰ Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ἡ στοργυλλὴ θεὰ στὴ λαογραφία. Τὸ ποδόσφαιρο μεταξὺ

τήν παγιωμένη τελετουργική συμπεριφορά τών κάθε είδους όπαδών. Έπίσης και οί τελετές άπονομής τών έπάθλων και τών μεταλλίων, με την τελετουργική έπιβράβευση και την έπίσημη έπαρση τής σημαίας τής χώρας του νικητή, παράλληλα με την άνάκρουση του αντίστοιχου έθνικου ύμνου, άποτελοϋν μέρος αύτου του δημοσίου άθλητικού τελετουργικού, που προσδιορίζει, στη λαϊκή συνείδηση τὸ θεαματικό μέρος τών μεγάλων άθλητικῶν διοργανώσεων⁴⁴. Ένίοτε μάλιστα, όπως και σε άλλες περιπτώσεις παραπάνω διαπιστώθηκε, ή άσκηση του δημοσίου αύτου τελετουργικού συνδέεται και με την εκδήλωση διάφορων έθνικιστικῶν - και ρατσιστικῶν άκόμη - συμπεριφορῶν, οί όποιες, όσο κι αν άποτελοϋν παρεκκλίσεις, μπορεί να ενδιαφέρουν ως φαινόμενα την πολιτισμική μελέτη τους. Υπάρχουν μάλιστα μελετητές, όπως ο W. Bokhorst-Heng⁴⁵, που έντοπίζουν άπληχίες αύτων τών διαδικασιῶν και σε ανάλογες άναφορές έφημερίδων, άθλητικῶν και μή, όταν περιγράφουν ή σχολιάζουν άθλητικά γεγονότα, και τις κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και άλλες έπιπτώσεις τους. Τά συμπεράσματά του είναι έξόχως ενδιαφέροντα για την γενικότερη διασύνδεση του δημοσίου τελετουργικού με τον έθνικισμό και τις πολλές ειδικότερες εκδηλώσεις και εκφάνσεις του.

Στην εκπαιδευτική διαδικασία πάλι, και μάλιστα σε όλες τις βαθμίδες τής έλληνικής δημόσιας εκπαίδευσης, παρατηροϋνται πολλές μορφές δημοσίων τελετουργικῶν πράξεων και ενεργειῶν. Ο H.-D. Meyer⁴⁶ έχει με σαφήνεια και με ένδεικτικά παραδείγματα έπισημάνει τή διαλεκτική σχέση μύθου και δημόσιας τελετουργίας στις εκδηλώσεις ένός δημοσίου σχολείου. Τά συμπεράσματά του, τηρουμένων τών αναλογιῶν, ισχύουν βεβαίως και για την περίπτωση τής έλληνικής εκπαίδευσης, με τις μαθητικές παρελάσεις στις έθνικές έορτές, αλλά και τους σχολικούς έορτασμούς έθνικῶν έπετείων και μαθητικῶν έορτῶν, αλλά

παιχνιδιού και τελετουργίας», στο βιβλίο του *Δοξίμια Λαογραφικής Θεωρίας*, Αθήνα 2011, σ. 137-163, όπου και άφθονη ξένη σχετική βιβλιογραφία.

44. ANN MISCHÉ - H. WHITE, «Between Conversation and Situation: Public switching dynamics across Network Domains», *Social Research* 65: 3 (1998), σ. 695-724.

45. W. BOKHORST-HENG, «Newspapers in Singapore: a mass ceremony in the imagining of the nation», *Media, Culture and Society* 24 (2002), σ. 559-569.

46. H.-D. MEYER, «The Rise and Decline of the Common School as an Institution: Taking 'Myth and Ceremony' seriously», στον τόμο H.-D. MEYER - BR. ROWAN (έπιμ.), *The New Institutionalism in Education*, State University of New York Press, Albany 2006, σ. 5 κ.έξ.

καί μὲ τίς γιορτὲς ποὺ διοργανώνονται - ἢ διοργανώνονταν παλαιότερα - πρὶν τίς διακοπὲς τῶν Χριστουγέννων, τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ καλοκαιριοῦ, ἀκόμη δὲ καί μὲ τίς μαθητικὲς καὶ ἀθλητικὲς ἐπιδείξεις, ποὺ συνέχιζαν ἐν πολλοῖς ἀνάλογες δημόσιες ἐπιδείξεις καὶ ἀποδείξεις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου ποὺ εἶχε συντελεστεῖ τὴν τρέχουσα μαθητικὴ χρονιά, ἐνώπιον ὅλης τῆς κοινότητος καὶ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν, στὰ κοινοτικά σχολεῖα τοῦ ἐκτὸς ἑλληνικοῦ κράτους Γένους, στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Ἰδιαίτερη μάλιστα περίπτωσις ἀποτελεῖ ἡ σχολικὴ ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (30 Ἰανουαρίου), μὲ τὴν ὁποία ἀσχολήθηκε πρόσφατα ἡ Ἔφη Γαζῆ⁴⁷, ἐρμηνεύοντας τὴν ὡς χαρακτηριστικὴ περίπτωσις «ἐκ τῶν ἄνω» ἐπιβολῆς τῆς ἐπίσημης ιδεολογίας στὴν ἐκπαίδευσις, μέσῳ τῆς καθιέρωσις ἀγίων προστατῶν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ καὶ μέσῳ τῶν τελετουργιῶν ποὺ ἐπιλέχθησαν γιὰ νὰ μορφοποιηθῆ τὸ σκέλος τοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ τῆς ἑορτῆς. Βέβαια, στὴ συγκεκριμένη περίπτωσις φαίνεται ὅτι στὴν πραγματικότητά ἦταν μία τελετὴ βασισμένη στὶς ἀντίστοιχες λαϊκὲς ἑορτὲς τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, καὶ μάλιστα ἐκείνων ποὺ λειτουργοῦσαν σὲ περιοχὰς τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ εἶχαν μᾶλλον λαϊκὴ καταγωγὴ, καὶ ἐπιβλήθησαν «ἀπὸ κάτω»⁴⁸. Σὲ κάθε περίπτωσις πάντως, πρόκειται γιὰ μία ἰδιαίτερη μορφή τοῦ σχολικοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ, ἢ ὁποία ἐπιδέχεται σημαντικὰ λαογραφικὲς ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις.

Πολλὰ θὰ μποροῦσαν νὰ διαπιστωθοῦν ἀπὸ μία λεπτομερῆ μελέτη τοῦ ὑπάρχοντος σχετικοῦ ὕλικου. Γιὰ παράδειγμα, ἡ J. Hill Burnett⁴⁹, μελετώντας παραδείγματα ἀπὸ τὸ ἀμερικανικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ἐπισημαίνει τὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ λαϊκὰ ἔθιμα, τίς δημόσιες - σχολικὲς ἐν προκειμένῳ - τελετουργίες καὶ τὴν οἰκονομικὴ τους ὑπόστασις. Οἱ διαπιστώσεις τῆς μᾶς δείχνουν πόσες μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ πλευρὲς τῶν σχολικῶν τελετουργιῶν, τίς ὁποῖες καλεῖται νὰ μελετήσῃ ἡ σύγχρονη καὶ νεωτερικὴ λαογραφία μας. Μᾶς δείχνουν

47. Ε. ΓΑΖΗ, *Ὁ δεύτερος βίος τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν*, Ἀθήνα 2004, μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ παραδείγματα.

48. Μ.Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Τριῶν Ἱεραρχῶν λαϊκὴ λατρεία», *Παρνασσός* 47 (2005), σ. 171-192, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

49. J. HILL BURNETT, «Ceremony, rites and economy in the student system of an American High School», *Human Organization* 28: 1 (1969), σ. 1-10. Πρβλ. ἐπίσης καὶ P. MCLAREN, *Schooling as Ritual Performance: A Global Philosophy, towards a Political Economy of Educational Symbols and Gestures*, U.S.A. Maryland 1999 (γ' ἔκδ.).

ακόμη ότι οι σχολικές δημόσιες τελετουργίες αποτελούν ουσιαστικά έναν τελετουργικό προθάλαμο, που αντιστοιχεί με τις παλαιότερες τελετές μύησης και διάβασης, ώστε τα παιδιά και οι έφηβοι να συνηθίζουν στην ουσία και την πρακτική του δημοσίου τελετουργικού, και να μην αντιδρούν αργότερα, όταν τις βρίσκουν να εφαρμόζονται στην καθημερινή πρακτική της «κοινωνίας των μεγάλων», με τις ποικίλες βέβαια ιδεολογικές, πολιτικές και ταξικές ακόμη συνδηλώσεις και πτυχές τους⁵⁰.

Η ανάλυση των επίμερους στοιχείων των ελληνικών δημοσίων τελετουργιών μας δείχνει ότι κατά κανόνα αυτές απαρτίζονται από παλαιότερα «αρχετυπικά» στοιχεία⁵¹, και αντίστοιχες δομές, της λαϊκής θρησκευτικής, λατρευτικής και τελετουργικής ζωής, που απέκτησαν νέα σύνδεση και νέα λειτουργικότητα, με στόχο να εκφράσουν άλλες ιδέες και άλλες καταστάσεις. Η δομολειτουργική ανάλυση των επίμερους μορφών του δημοσίου τελετουργικού μας δείχνει ότι η σύμπληξη και η ιδεολογική και τελετουργική τους ανασημασιοδότηση στηρίζεται στη νέα χρήση παλαιών μορφών, οι οποίες αναδιατάσσονται και επαναδομούνται, με στόχο να εκφράσουν νέες πραγματικότητες, και να αναπαραστήσουν σε συλλογικό κοινωνικό επίπεδο την ουσιώδη, για την κοινωνική συνοχή, έννοια της κοσμικής τάξης, της οποίας η κοινωνική τάξη αποτελεί, κατά την ιδεολογία αυτή, απείκασμα και απεικόνιση.

Ο I. Jackson⁵² έχει προσφύεστατα συνδέσει την πρακτική αυτή, που δημιουργεί και συνέχει το δημόσιο τελετουργικό, με την έννοια του συνανήκειν, που αποτελεί βασικό συστατικό των συμβολικών συνεκτικών δεσμών μιας κοινωνίας. Οι παρατηρήσεις του ισχυρούν βεβαίως και για τις μορφές του ελληνικού δημοσίου τελετουργικού, οι οποίες διακρίνονται για την θεαματικότητά τους. Δεν είναι άλλωστε άσχετο το γεγονός ότι πολλά νεωτερικά, για την εποχή, παρόμοια φαινόμενα έχουν συνδεθεί με την δικτατορία του 1967, και την προσπά-

50. RL. GRIMES, *The Lifeblood of Public Ritual: Fiestas and Public Exploration Projects*, Smithsonian Inst. Pr. 1982.

51. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Αρχετυπική δομή και χρονική συνέχεια. Έκδοχές της μακράς διάρκειας», *Επιστημονική Έπετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών* 42 (2010-2011), σ. 93-110. Ανάλογες θεωρήσεις των λαϊκών τελετουργιών βλ. και στους ANNA-LEENA SIKALA - OLEF ULYASHEV, *Hidden Rituals and Public Performances, Traditions and Belonging among the Post-Soviet Khonty, Komi and Udmurts*, Helsinki 2001 [Finnish Literature Society, Studia Fennica Folkloristica 19], σ. 19-20, 21-22, 34-35, με πλούσια εθνική βιβλιογραφία.

52. I. JACKSON, *Celebrating communities: Community Festival, participation and belonging*, The Australian Centre, Sydney 2009.

θεία της να προσφέρει ένα δημόσιο, πατριωτικό και διδακτικό θέαμα στο λαό. Ἡ πρακτική τοῦ να προσφέρει ἡ κρατική ἐξουσία «ἄριστον καὶ θεάματα» ἀποτελοῦσε πάντοτε βασικό συστατικό στοιχείο τῆς δημόσιας ἔκφρασης τῶν κάθε εἶδους ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων, καὶ τῆς προσπάθειάς τους νὰ προσεταιριστοῦν τὶς λαϊκὲς μάζες.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ κάθε εἶδους ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου τελετουργικοῦ εἶναι, κατὰ κανόνα, ἀρεστές στοῦ λαοῦ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τοῦ προσφέρουν ἕνα εὐπρόσδεκτο θέαμα⁵³, κατὰ κανόνα «πολιτικῶς ὀρθό», δεδομένου ὅτι προβάλλει ἰδέες, ἀρχές καὶ συλλογικὲς ἐπιδιώξεις ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴ συλλογικὴ ἐθνικὴ ἰδεολογία καὶ πρακτικὴ. Τὸ ἔχει ἀποδείξει αὐτὸ πρόσφατα ἡ R. Celeste Ray⁵⁴, ἐξετάζοντας μορφὲς ἀνάλογες, καὶ διακρίνοντας τὰ ἐπιμέρους χαρακτηριστικά τους. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, πρόκειται γιὰ μορφὲς τῆς σύγχρονης κοινωνίας, ποὺ διαμορφώνονται ἀπὸ τὶς συλλογικὲς νοοτροπίες καὶ ἀποτελοῦν εἶδη μαζικῶν τελετουργικῶν συμπεριφορῶν, μὲ ἰδιαίτερο λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον.

Γι' αὐτὸ καὶ οἱ κάθε εἶδους δημόσιες τελετὲς στὴν Ἑλλάδα ἔχουν καὶ λαογραφικὴ ὑπόσταση, ἡ ὁποία σκιαγραφήθηκε σὲ ὅσα προηγήθηκαν, μένει δὲ νὰ ἐξειδικευθεῖ σὲ εἰδικότερες θεματολογικὰ μελέτες, ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθήσουν, στὰ πλαίσια καὶ τῆς νέας θεματολογίας τῆς ἀνανεωμένης ἑλληνικῆς λαογραφίας.

53. Πρὸβλ. σχετικὰ R. GRIMES, «Ritual, Media, and Conflict; An Introduction», στὸν τόμο R. Grimes - U. Husken - U. Simon - E. VENBRUX (ἐπιμ.), *Ritual, Media, and Conflict*, Oxford University Press 2011, σ. 3-30. Ἐπίσης, J. MEYER - B. ROWAN, «Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony», *American Journal of Sociology* 83: 2 (1987), σ. 340-363. J. HABERMAS (μετάφρ. T. Burger), *The structural transformation of the public Sphere. An inquiry into a category of Bourgeois Society*, Massachusetts Institute of Technology 1991. S.J. HUBER, «The white coat ceremony: A contemporary medical ritual», *Journal of Medical Ethics* 29 (2003), σ. 364-366. M.S. WEISS - P.H. WEISS, «A public school ritual ceremony», *Journal of Research and Development in Education* 9: 4 (1976), σ. 22-28.

54. R. CELESTE Ray, *Southern heritage on display: Public ritual and ethnic diversity within southern regionalism*, University of Alabama Press 2004.